

דניאל רביב

חשיבה ותלמוד

היחשפות לעולם החשיבה של חז"ל באמצעות בחינת פעולת ההנמקה במשנה,
כתשתית בעלת ערך פדגוגי ומדעי

מאמר זה בוחן את תופעת ההנמקות בספר המשנה כספר שעניינו העיקרי הוא הצעת הלכה ללא ציון מקור – כמקובל בספרות מדרשי ההלכה, וללא הבאת טעם – כמקובל בתלמוד. בחינה זו עולה ממקום של חקר אינטרדיסציפלינארי בזיקה שבין מדע החשיבה למקורות היחודות. מטרתו של המאמר היא היחשפות לעולם החשיבה של חז"ל כפי שהוא בא לידי ביטוי בספר המשנה, בשימושם של התנאים ב'פעולת ההנמקה' כפעולת חשיבה. לחקר הזיקה שבין עולם החשיבה לבין תחום התלמוד קיים ערך רב והוא מאפשר להציע תשתית מדעית בעלת ערך פדגוגי ומדעי עבור קהלי יעד שונים ולמטרות מגוונות. בין קהלי היעד ניתן לציין את הלומד המעוניין לחשביח ולחעמיק את עיונו במקורות חז"ל מתוך חקר באמצעות שימוש במיומנויות חשיבה; את איש ההוראה השואף להטיב הוראתו תוך שימוש בעולם החשיבה ופיתוחה אצל הלומד; ואף את חוקר התלמוד ברכישת כלי חקר ומיומנויות חשיבה בניתוח הטקסט התלמודי ובאפיון יצירותיהם של חז"ל מזווית הראייה של מדע החשיבה.

המאמר מדגים מגוון סוגי פעולות הנמקה המופיעים בספר המשנה תוך מיונס לפי קריטריונים שונים. במסגרת ההדגמה מוצעות שאלות חקר מגוונות ומאתגרות כתשתית פוטנציאלית למחקרים עתידיים הן בחקר התלמוד והן באפיון עולם החשיבה של חז"ל.

מבוא

במסגרת חקר אינטרדיסציפלינארי בזיקה שבין מדע החשיבה למקורות היהדות,¹ מוצעת במאמר זה הצצה אל עולם החשיבה של חז"ל כפי שהוא בא לידי ביטוי בספר המשנה, בשימושם של התנאים בפעולת ההנמקה כפעולת חשיבה. לחקר האינטרדיסציפלינארי קיימות מסורות שונות – החל מהחינוך לחשיבה ועד ל'טובת הדיסציפלינה' על ידי רתימת מדע החשיבה להשבתת הלימוד

1 ראו מאמרי בנידון: "פיתוח חשיבה בלימוד מקצועות היהדות: עקרונות והדגמה – תנ"ך, תושב"ע ומחשבת ישראל", אורשת, ב (תשע"א), עמ' 279-293, וכן – "פיתוח חשיבה בלימוד מקצועות היהדות – חלק ב, אסטרטגיית ההשוואה עקרונות הדגמה – תנ"ך, תושב"ע ומחשבת ישראל", אורשת, ג (תשע"ב), עמ' 267-290. בשלהי תשע"ג יצא לאור ספר – חיבור משותף עם פרופ' שלמה קניאל: חשיבה ותלמוד: תשתית מדעית לידע פדגוגי. בספר זה נערך מפגש אינטרדיסציפלינארי בין עולם הפסיכולוגיה לעולם היהדות – בין תחום החשיבה לתחום התלמוד. במסגרתו אופיינו והודגמו פעולות חשיבה רבות בספרות חז"ל וכן הוצעה אסטרטגיה לניתוח סוגיה תלמודית באמצעות פעולות החשיבה.

והחקר הדיסציפלינארי. להכרת עולם החשיבה של חז"ל יש ערך רב מבחינות שונות ובעבור קהלים שונים, כגון: הלומד (החל מהלומד המתחיל ועד ללומד המנוסה) המעוניין להשביח ולהעמיק את עיונו במקורות חז"ל מתוך חקר באמצעות שימוש במיומנויות השיבה; איש ההוראה השואף להיטיב הוראתו תוך שימוש בעולם החשיבה ופיתוחה אצל הלומד; ואף בעבור חוקר התלמוד – כגון ברכישת כלי חקר ומיומנויות השיבה בניתוח הטקסט התלמודי, או בבחינת עולם החשיבה של חז"ל ואפיון יצירותיהם בזיקה לעולם החשיבה - מזווית הראייה של מדע החשיבה. מטרת המאמר היא לחשוף את הקורא-החוקר לקיום הזיקה שבין עולם החשיבה לבין תחומי התלמוד בזיקה היכולה לשמש תשתית בעלת ערך פדגוגי ומדעי לקידום מטרותיו של כל לומד במרחב סוגי הלומדים (לומד, מלמד או חוקר) בעיסוקו במקורות חז"ל בהתאם למטרותיו. החשיפה כאן נעשית באמצעות בחינת פעולת ההנמקה שהיא אחת מני פעולות חשיבה רבות,² ולפעולות חשיבה נוספות הוקדשו ויוקדשו חיבורים נוספים.³ כאמור, במאמר זה נציג את תופעת ההנמקות כמשנה ונעמוד על השלכותיה בהעלאת שאלות מחקר מאתגרות המתבקשות, צפות ועולות לאור קיום התופעה, שאלות שבהן לא נעסוק במאמר זה למעט הערות בדבר הצעת כיווני התמודדות לשם הנבת תועלות חקר מגוונות. מאמר זה מציג אפוא תשתית המעוררת את המשך ההעמקה ובירור התופעה שהנה רחבה מאוד על משמעויותיה, תשתית היכולה כמקרה פרטי אף לשמש מודל לבחינת זיקות בין עולם החשיבה לדיסציפלינות אחרות.

בתחילה נבהיר כוונתנו במינוח "פעולת הנמקה", לאחר מכן נציע טקסונומיה של סוגי הנמקות בהתאם לקריטריונים שונים, נבחר מיון שאותו נדגים, ולבסוף נעמוד על חשיבות הנושא למטרות השונות של מגוון העוסקים במקורות חז"ל.

פעולת ההנמקה כפעולת חשיבה

כוונתנו בשימוש במינוח "פעולות הנמקה" בהקשר הנידון במאמר היא לתוספת מידע בתוכני ספר המשנה המוכא לצד ההלכה שבמשנה ובעטייה, תוספת שעניינה ומגמתה הם ביסוס ההלכה, כלומר הבאת הוכחה או ראיה לתקפותה ולמקורה של ההלכה, תוספת היכולה לשקף שיקולים שבבסיס ההלכה. כל מידע הנוסף להלכה העוגה על שאלת סיבה (סיבת ההלכה או סיבת תקפותה/ אמיתותה) מהווה בהקשר מאמר זה פעולת הנמקה, אם מלכתחילה (המידע נוסף ככזה לכתחילה מבחינת כוונת יוצרי החומר וזאת בהנחה שהנוסח המצוי בידנו הוא המקורי), ואם בדיעבד (ניתן בדיעבד לראותו ככזה אם נוסח דבריהם שלפנינו אינו מקורי אלא נוסף במהלך התהוות החומר – במסגרות עריכתו או העברתו-מסירתו). בכך, מחקר זה אינו מותנה בבירור המחקרי על אודות טיבו של החומר התלמודי מבחינת שאלות מקוריות ואופני התהוותו.⁴

- 2 בספרו – פעולות החשיבה: היסודות לחינוך לחשיבה, הוצאת רמת – אוניברסיטת תל-אביב 2003, פרופ' שלמה קניאל מונה כחמישים פעולות חשיבה. כל פעולה מחייבת הקדשת מחקר עצמאי נרחב בבחינתה בתוך עולם המחשבה של חז"ל, ובכוונתי לעסוק בכך בהשקעה מחקרית נפרדת.
- 3 ראו הערה 1.
- 4 כדי למוער את ההסתמכות על נוסחים משוכשים נשווה בעת הצורך את נוסח המשנה הרווח בדפוסים לכתב יד קויפמן, הנחשב לעד נוסח טוב מבחינת הנידון. נעיר רק במקרים שבהם השינוי מהותי, כגון השמטת הנימוק.

המידע העוסק בהנמקה, שנכנה להלן "המידע ההנמקתי", אף שאינו אנפייני להצעת ההלכה במשנה (המתאפיינת כיצירה הלכתית – יצירה המכילה אוסף הלכות ללא מקור או טעם), מצוי הוא בשפע רב בספר המשנה ובאופנים מגוונים כפי שנדגים להלן. הבחנה (=יהוי) בסוג זה של מידע בתוך החומר ההלכתי שבספר המשנה מביאה להבחנה (=הבדלה) עקרונית המתבטאת בחלוקת תוכני המשנה לשני סוגי תוכן עיקריים: א. ההלכה, ב. הנמקה. השוואת הסוגים – במגמת עמידה על ערכם טיבם ונחיצותם, מלמדת על יתרון כל סוג על משנהו – תלוי בקנה המידה: לפי קנה מידה שעניינו הוא מטרתה של המשנה, לסוג הראשון (ההלכה) יש ערך כחומר עיקרי בעוד הסוג השני (המידע ההנמקתי) הוא בעל ערך משני בשל היותו בבחינת אמצעי לטובת החומר העיקרי ומובא בעטיו (אלמלא הובאה ההלכה לא הייתה מובאת ההנמקה). מאידך גיסא, לפי קנה מידה שעניינו הוא שאלת מידת ראשוניותו/מקוריותו/גרעינו של החומר ומקומו בתהליך התהוותו-התגבשותו, דומה שהחומר מהסוג השני הוא בעל ערך רב יותר מהסוג הראשון, וזאת כחומר המהווה יסוד ומקור שממנו נתהווה החומר מהסוג הראשון – זה המצוי לפנינו בספר המשנה. בכך למעשה עורכי המשנה שיקעו או שיקפו במסגרת תוכני המשנה מעין ליבת יסוד של ההלכה בהוסיפם ליצירה את המידע ההנמקתי.

מהו מקומו של המידע ההנמקתי בספר המשנה שעניינו הוא הצעת ההלכה, קרי הנחיות התנהגותיות, ללא הסבר של סיבה? ניתן לכאורה לראות במידע ההנמקתי מידע מיותר. לפי זווית הראייה הרווחת אצל האמוראים, כל מידע במשנה נועד לספק חידוש הלכתי,⁵ ואינו מובא משיקולים אחרים (כגון שיקולים תוכניים – כדוגמת סיכומים וחזרות לשם הדגשות, או משיקולים ספרותיים – כדוגמת גיווני הבעה מטעמי אסתטיקה ספרותית). כלומר גם המידע ההנמקתי אמור להיות חלק מהצעת ההלכה ולא רק בבחינת תוספת של הסבר על אודות סיבת ההלכה או הצדקתה. על אף זאת, כמעט לא מצויה התייחסות אמוראית לשאלת החידוש שבהבאת מרבית המידע ההנמקתי (למאותיו ואולי לאלפיו), ועולה אפוא שאלת מקומו – בעיקר על רקע עובדת אי הימצאותו בדרך כלל לצד החומר ההלכתי במשנה, עובדה המשקפת את אופיה כספר הלכות נטו. ייתכן שהאמוראים לא התייחסו לכך מפאת ראייתם את ההנמקות כמידע המהווה חידוש הלכתי – או בעצם המידע ההנמקתי או במסגרת היותו לעתים גורם מזמן להצעת מידע הלכתי כללי יותר שלהבנתם של האמוראים הובא מפני שעורכי המשנה ראוהו כנחוץ. בנידון זה ראוי לציין כי דווקא תופעת בירור טעם ההלכה ומקורה אופיינית היא ורווחת אצל האמוראים המנסים בשאלותיהם בתלמודים (שאלות הפותחות במינוחים כגון "מאי טעמא" או "מנלן") לספק מענה לסיבת ההלכה התנאית ולעמוד על טיב תוקפה, תופעה המעידה על תפיסת האמוראים את תפקידם בהשלמת המידע ההנמקתי החסר לרוב במשנה. מאחר שלכאורה המידע ההנמקתי אינו נחוץ מבחינת מטרה ההלכתית של ספר המשנה שעניינה הוא הצעת תוכנה של ההלכה, ועקרונית לא היה בו צורך ממשי ראוי לבחון את מקומו ואת סיבת קיומו דווקא באותם נושאים

5 רוגמאות בולטות לגישת האמוראים למשנת התנאים שאין אצלם מילה מיותרת אפשר לראות בשאלותיהם/קושינותיהם: פשיטא, לאתויי מאי וכדומה. זו למעשה הנחת יסוד אמוראית ביחס לאמורי התנאים, בדומה לגישת התנאים ביחס לכתוב המקראי.

ותכנים שבהם בחרו עורכי המשנה להוסיפו באופן רב ומגוון. נציין כי עקב היקפו הגדול של החומר המכיל מידע הנמקתי, לא נוכל במסגרת מאמר זה להתייחס לסוגיה זו של סיבת הוספת פעולות ההנמקה לסוגן דווקא לצד התכנים ההלכתיים שבהם הן מצויות. עם זאת, בכונתנו ליצור את התשתית המזמינה עיסוק פוטנציאלי-עתידי – בסוגיית פשר ההנמקה היכן שהיא, וזאת באמצעות סקירת התופעה הן הצעת סיווג פעולות ההנמקה שבמשנה, מיוגן, הדגמתו והצעת שאלות אתגר המכוונות ומזמינות חקר נוסף, כגון איתור מאפייני השיבה אצל היוצרים והמגבשים של המקורות.⁶

סוגי הנמקות – קריטריונים למיון

המידע ההנמקתי כולל מגוון רחב של הנמקות והוא ניתן למיון לסוגים על פי קריטריונים שונים. נציין שלושה קריטריונים עיקריים: א. קריטריון שעניינו שיטת הביסוס: ציטוט מקור מקראי או נימוק אחר; ב. קריטריון המתמקד בטיב הביסוס: סמכותי או הגיוני; ג. קריטריון העוסק במידת בהירות הביסוס: מפורש או סמיי, מכוון (לכתחילה) או אנכ גרדא (בדיעבד).

הביסוס המקראי בכללו כתופעה ביצירות חז"ל רווח בעיקר בספרות מדרשי ההלכה, וזאת בשל טיבם – אפיים כמדרש פסוקי התורה, כאשר הפסוק משמש מקור להפקת הלכה. ביסוס מקראי אינו צפוי להימצא במשנה בשל אופיה כיצירה עצמאית בהצעת ההלכות לפי נושאים ולא בהתאם לסדר הופעתם במקרא, ולכן אף אינו שכיח בה. אמנם מצויים בספר המשנה כחמש מאות ציטוטי מקראות, אבל בהשוואה לספרות מדרשי ההלכה שבה לכל הלכה יש מקור, למרבית ההלכות שבמשנה לא מובא מקור מקראי, וכאשר מובאים בה ציטוטים מקראיים הם לרוב מרוכזים – בסופי מסכתות או באופן חריג במסכתות ספורות בהקשר נושא הלכתי ספציפי. במרבית המסכתות אין כמעט ציטוטים מקראיים כמקור להלכות ואם מופיע ציטוט הוא מופיע כציטוט בודד פה ושם במסכת.⁷ ככלל אופיה של המשנה בהשוואה למדרשי ההלכה הוא הצעת ההלכה לפי תוכן-נושאים ולא על פי סדר הופעת מקורם בתורה. לא נעסוק כאן בנושא זה של שימושה של המשנה במקרא שכבר עסקנו בו במחקרים קודמים.⁸

מה לגבי מידת השימוש של המשנה בהנמקות אחרות, הנמקות שאינן ביסוס סמכותי (ביסוס על פי מקור מקראי או תקנת חז"ל) אלא יותר ביסוס הגיוני (מסברה או משיקולי הלימת ההלכה לידע ההלכתי המקובל כתקף)? שאלה זו מתעוררת על רקע שאלת משמעות קיום תופעת ההנמקה בחיבור הלכתי והצורך בה: מחד גיסא, תוספת מידע לשם הבאת ביסוס וראיה נועדה לחיזוק תוקפן ההלכתי של ההלכות ובכך ביטאו חז"ל את שאיפתם לבסס את ההלכה, אך מאידך גיסא

6 אפשר להצביע על דוגמת פוטנציאל מחקרי בעל חשיבות עבור חוקרי ספרות חז"ל: אם יאותרו מאפיינים אלו אצל תנאים או אמוראים, יהיוסוף כלי חקר נוסף לארגו הכלים שעניינו יהיו בעלי מקורות המצוטטים ללא שם אומרם – מקורות סתמיים.

7 לקבלת תמונה על אודות פיזור הציטוטים המקראיים וטיבם כסגנונות מדרשיים בספר המשנה עיינו בעבודת הדוקטור: דניאל רביב, מדרשה של משנת סנהדרין, אוניברסיטת בר אילן תשנ"ט. עבודה זו היוותה המשך לעבודת התזה לתואר מוסמך שעסקה בתופעת המקראות והמדרשות במשנת מכות.

8 לפירוט, ראו הערות קודמות.

ובאופן אבסורדי משהו אפשר לטעון כי דווקא בתוספות אלה (כעיקר ההנמקות שאינן במסגרת ביסוס מקראי שעליהן לא שייך לומר כי מתחייבות הן מעצם הצורך של חז"ל להצביע על מקורה האלוקי של ההלכה) יש גם ביטוי מה להחלשת תוקף הסמכות: עצם ההסתמכות על הנמקה כתוספת מידע יכולה להעיד על אי הסתפקות מגבשי הפסיקה ההלכתית בעצם הצעת ההלכה, ויש בה אולי מעין ביטוי לאפולוגטיות המשקפת צורך במתן צידוק להלכה מצד חז"ל המהווים סמכות הלכתית בשליחות נותן התורה. שאלה זו של משמעות קיום תופעת ההנמקות ביצירה הלכתית מעוררת את הצורך לחקור את תופעת ההנמקות במשנה מתוך מגמה לעמוד על אופיה של המשנה כיצירה הלכתית עצמאית ובעלת תוקף סמכותי מחייב. במסגרת סקירת התופעה תוך הדגמתה וסיווגה נתייחס לשאלה זו רק באופן עקרוני. במהלך סקירת הדוגמאות נעלה שאלות מחקר – שאלות העולות מהדוגמאות הרבות, במסגרת הצעת אתגרים מתקריים, אך מבלי לתת להם מענה במאמר זה – הן מפאת היקפו הרחב של הנושא וקוצר היריעה, הן מפאת מטרתו – טיבו של מאמר זה בהתמקדות בהצעת ארגון התשתית להמשך תהליכי חקר שיוקדשו להענקת מענה לשאלות הללו. כן נבחן באיזו מידה ניתן לראות במסגרת ההנמקתית (כעיקר בהן ההנמקות יכולות לשמש הלכות בפני עצמן והמנוסחות ככלל או כעיקרון הלכתי) מעין גורם מזמן להציע מידע הלכתי נוסף שהיה ראוי בכל מקרה להיות מוצע על פי תפיסת עורכי המשנה, כלומר ההודמנות להוסיף הנמקה שימשה גורם מזמן (אולי אף לכתחילה) להציע מידע הלכתי נוסף – עקרוני בנושא ההלכתי הנדון או כללי.

כאמור, קיימים קריטריונים שונים למיון פעולות ההנמקה, ולעיל הצבענו על שלושה עיקריים. במאמר זה נתייחס בעיקר לקריטריון האחרון שהוצע לעיל – מידת בהירות ההנמקה תוך הצגת סוגיו באופן מפורט והדגמתם, כאשר מתחתיו ובתוכו נשלב קריטריונים נוספים שיתבטאו כתת סוגים. הקריטריון שישכב אפוא כקריטריון ראשי יהיה מידת בהירות ההנמקה כהנמקה: באיזו מידה עורך המשנה בחר להבליט את המידע ההנמקתי בהציעו הנמקה מפורשת (הנמקה הפותחת בלשונות או במינוחי ההנמקה המשקפים 'שפת הנמקה' – כחלק משפת החשיבה, כגון: ש... כדי, שכן, שמא, הואיל, מפני, לפי, בשביל, שאני אומר, שהיה... אומר), או שמא בחר עורך המשנה להביא מידע היכול לשמש כהנמקות שאינן מפורשות, אותן נכנה 'הנמקות סמויות' – בין אם התכוון להביאו בתור הנמקה ובין אם לאו.

א. הנמקות מפורשות

אפשר למיין את מכלול ההנמקות המפורשות לסוגים עיקריים: 1. הנפתחות במינוח הנמקה – מינוח המעיד על הנמקה מכוונת; 2. המובאות כמענה לבעיה או לשאלה, כלומר במסגרת מענה לצורך גלוי; 3. המובאות במסגרת מחלוקת תוך קיום דיאלוג בנסיגות שכנוע; 4. הבאות במסגרת סוגיות הכוללות הבאת מקרה כתקדים או הבאת עדות לפסיקה מוקדמת; 5. המופיעות בתוך סוגיות המכילות מידע המסביר שינויים הלכתיים; 6. המנוסחות במסגרת שימוש בכללים – כחלק מניסוח ההלכה או בהוספת נכללים מיד לאחר הצעת ההלכה; 7. הנמקות ללא מינוח הנמקה; 8. הנמקות שונות – ייחודיות, מורכבות ועוד.

דניאל רביב

להלן נציג הדגמה מפורטת לכלל סוג – ציטוט מוזח של מקורות, ולצדה נוסף הסבר תמציתי של תוכני המשנה (כאשר ידרש – בהתאם לאי בהירות החומר), וכן נצרוף הערות במסגרת הניסיון לעמוד על מקום ההנמקה והצדקתה באופן עקרוני:

1. הנמקה הפותחת במינוח הנמקה. לשונות הנמקה – מינוחי ההנמקה הרווחים: כדי, שכן, שמא, הואיל, מפני, לפי, בשביל, שאני אומר, שהיה... אומר, ש... לפיכך, כיוון, קל וחומר. במסגרת ההדגמה נבחן את טיבה של ההנמקה – עד כמה היא חלק מהותי מההלכה או שמא היא בבחינת תוספת (שאינה הכרחית מבחינה עקרונית – אפשר היה לרלג עליה מבלי לחוש בחסרונה). לעתים ההנמקה היא בעצמה הלכה המהווה לרוב עיקרון הלכתי או כלל. במקרים אלו דומה כי ההזדמנות להנמקה או הצורך בהנמקה במסגרת ספציפית שימשו מעין גורם מזמן להציע הלכות או עקרונות הלכתיים כלליים יותר. פעמים לא מעטות ההנמקה מובאת כאשר מוצגת במשנה מחלוקת כאשר היא מוסבת על הדעה השנייה – כנראה מתוך מגמה להציע את סיבת המחלוקת. בכך משתקף מבנה קבוע שהגיונו בצדו: על הדעה החולקת לנמק מדוע היא חולקת.

ש... – הנמקה על פי עיקרון הלכתי מקובל (הלכה אחרת או עיקרון הלכתי המשמשים כהנמקה):

תורי הנמלים שבתוך הקמה הרי הן של בעל הבית, שלאחר הקוצרים העליונים לעניים והתחתונים של בעל הבית. רבי מאיר אומר הכל לעניים שספק לקט לקט. (פאה ד, יא)

הסבר: ר' מאיר מנמק את פסיקתו מתוך העיקרון שכנושאי מתנות עניים יש להתייחס למצבי ספק כמצבי ודאי, כלומר להפעיל מעין שיקול החמרת לטובת הרחבת יישום מתנות עניים. עורך המשנה בחר לצטט אף את ההנמקה. ההנמקה היא תוספת המובאת בשם הדעה החולקת, כנראה לשם הסברת סיבת המחלוקת.

המוכר פירות בסוריא ואמר משל ארץ ישראל הן – חייב לעשר, מעושרין הן – נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר. (דמאי ו, יא)

הסבר: נאמנות מקור המידע על אודות מעמד הלכתי נובעת מההיגיון שהמקור היה יסול להימנע מלהציג את נתוני המידע המחייב, ואם הציגם יש לקבל דבריו גם לגבי המעמד ההלכתי – כשם שנאמן בהצגת המידע העובדתי. ההנמקה היא תוספת להלכה הנידונה כאן בבחינת עיקרון מנחה: אם מאמינים למקור מידע לחומרה אין סיבה הגיונית שלא לקבלו גם לקולה.

נוטע אדם קישות ודלעת לתוך גומא אחת ובלבד שתהא זו נוטה לצד זה וזו נוטה לצד זה, ונוטה שער של זו לכאן ושער של זו לכאן, שכל מה שאסרו חכמים לא גזרו אלא מפני מראית העין. (כלאיים ג, ה)

הסבר: סיבת הדין המקל בהלכות כלאיים נובעת מהשיקול שהתנאי להחמרה מותנה בקיום

9 עד כן בכתב יד קויפמן – הנימוק "שכל מה שאסרו..." אינו מופיע.

חשיבה ותלמוד

חשש מראית עין ובמקרה הנידון אין חשש כזה. ההנמקה היא תוספת להלכה בבחינת מידע כללי שבחר התנא דמשנה להביא משום מה דווקא במסגרת הלכה זו – מידע המנוסח ככלל המשקף את שיקולי החכמים בקביעת ההלכה (מעבר לנידון הספציפי).

האומר לפועל הא לך איסור זה ולקט לי ירק היום שכרו מותר, לקט לי בו ירק היום שכרו אסור. לקח מן הנחתום ככר בפונדיון כשאלקוט ירקות שדה אביא לך מותר, לקח ממנו סתם לא ישלם לו מדמי שביעית, שאין פורעין חוב מדמי שביעית. (שביעית ח, ד)

הסבר: הנמקת ההלכה באיסור שימוש בדמי שביעית (כסף שבו גרכשים פרות השנה השביעית, שלהם מעמד הלכתי מיוחד כקדושים. המכירה מעניקה גם לכסף מעמד דומה) יסודה בעקרון קדושת דמי שביעית המתבטא בהגבלת השימוש בכסף זה. ההנמקה היא תוספת להלכה הנידונה כאן בבחינת עיקרון מנחה בנושא ההלכתי הנידון כאשר ייתכן שהצורך בהנמקה מהווה גורם מזמן למסירת העיקרון הנחוץ ממילא להימסר כהלכה.

ראוהו שלשה והן בית דין יעמדו השנים ויושיבו מחבריהם אצל היחיד ויעירו בפניהם ויאמרו מקודש מקודש, שאין היחיד נאמן על ידי עצמו. (ראש השנה ג, א)

הסבר: אי אפשר להסתפק בעדות לפני דיין יחיד אף על פי ששלושה דיינים מכירים באמיתות עובדת העדות כי חל העיקרון שאין הכרעה על פי דיין יחיד. ההנמקה היא תוספת להלכה הנידונה כאן בבחינת עיקרון מנחה כללי הניתן כאן להלכה ספציפית, כנראה במסגרת היות ההנמקה גורם מזמן.

שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ושתי חצוצרות מן הצדדין שופר מאריך וחצוצרות מקצרות, שמצות היום בשופר. (שם ג)

הסבר: בראש השנה עיקר מצוות התקיעה הוא בשופר ולכן מאריכים בתקיעתו יותר מתקיעה מקבילה ובו זמנית כחצוצרות. ההנמקה היא תוספת להלכה הנידונה כאן בבחינת תוספת מידע על אודות מהות ראש השנה. כאן סביר לימר כי המסגרת ההנמקתית מהווה גורם מזמן בהענקת מידע הלכתי נחוץ אשר היה ראוי להינתן בכל מקרה – גם ללא מסגרת ההנמקה.

כל ספק נגעים בתחלה טהור עד שלא נזקק לטומאה משנוקק לטומאה ספיקו טמא. בשבעה דרכים בודקין את הזב עד שלא נזקק לזיבה במאכל ובמשתה במשא ובקפיצה ובחולי ובמראה ובהרהור משנוקק לזיבה אין בודקין אותו אונסו וספיקו ושכבת ורעו טמאין, שרגלים לדבר. המכה את חבירו ואמדהו למיתה והקל ממה שהיה לאתר מכאן הכביד ומת חייב. רבי נחמיה אומר פטור, שרגלים לדבר. (נויר ט, ד)

דניאל רביב

הסבר: ההלכה מסתמכת על סכירות בהשערת המצב. לכן אם התברר שלאחר המכה הוקל מצב המוכה שנפטר לבסוף, ההקלה מהווה ראיה כי המכה לא גרמה למיתה. ההנמקה היא תוספת להלכה הנידונה כאן בבחינת שיקול הגיוני הניתן ליישום גם במצבים הלכתיים אחרים. ועוד ועוד – קיימות דוגמאות רבות.

שכן (מעל 40 הופעות)

מאימתי קורין את שמע בשחרית? משיכיר בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר בין תכלת לכרתי וגומרה עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר עד שלש שעות, שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה. (ברכות א, ב)

הסבר: זמן קריאת שמע של שחרית אליבא דר' יהושע נקבע לפי הרחבת ההגדרה של "בקומך" (=הקריטריון של התורה לזמן קיום מצוות קריאת שמע בבוקר), שלפיה כל עוד יש בני אדם המתעוררים – אפילו באיחור של כשלוש שעות מעלות השחר או מזריחת החמה, כגון בני מלכים, זה נחשב זמן קימה מבחינת קיום מצוות קריאת שמע. ההנמקה מובאת בשם הדעה החולקת לשם הסברת סיבת המחלוקת.

החושש בשיניו לא יגמע בהן את החומץ אבל מטבל הוא כדרכו ואם נתרפא נתרפא. החושש במתניו לא יסוך יין וחומץ אבל סך הוא את השמן ולא שמן ורד. בני מלכים סכין שמן ורד על מכותיהן, שכן דרבם לסוך בחול רבי שמעון אומר כל ישראל בני מלכים הם. (שבת יד, ד)

הסבר: רגילות ההתנהגות בימי החול של בני מלכים מהווה קריטריון מקל באיסורי שבת בנושא שימוש ברפואה בשבת, מאחר שרגילות זו מוציאה את פעולת הסיכה (הנחשבת בדרך כלל כפעולה הנובעת מצרכים רפואיים) מהחשבתה כפעולה רפואית (האסורה בשבת), פעולה אשר אצל שאר בני אדם תיחשב כפעולה רפואית. ההנמקה היא תוספת להלכה הנידונה כאן, כנראה לשם הסברת החריג ההלכתי.

הסלים של עץ משיחוסם ויקנב ושל תמרה אע"פ שלא קינב מבפנים טמא, שכן מקיימין. כלכלה משיחוסם ויקנב ויגמור את התלויה בית הלגינין ובית הכוסות אע"פ שלא קינב מבפנים טמא, שכן מקיימין. (כלים טז, ב)

הסבר: כלי נחשב ככלי לעניין טומאה גם אם לא הגיע לשלב הגימור אם יש בני אדם שמשתמשים בו כבר במצבו זה. ההנמקה כאן היא חלק מהותי מההלכה הנידונה ומטרתה השלמת פרטי ההלכה ומהותה.

חשיבה ותלמוד

כדי (כ-300 הופעות) – כהנמקה רגילה או כהנמקה במסגרת הגדרה (קנה מידה כסיבה לשיעור הלכתי):

כהנמקה רגילה:

בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר בשבעה בו – חמשה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. (תענית א, ג)

הסבר: תורת עולי הרגל (שעלו מהגולה למקדש בחג הסוכות) למקום מגוריהם מעכבת את מועד התחלת בקשת הגשמים רק בתנאי שמדובר על עולים מתחומי ארץ ישראל הרחבה. זו אמנם הגדרה אך מהווה הנמקה – ראוי להתחשב רק במי שמקיים מצוות ישיבת ארץ ישראל ולא בתושבי חוץ לארץ. קנה המידה הוא נהר הפרת כגבולה המקסימלי של הארץ. ניתן לראות את ההנמקה כאן כחלק מהותי מההלכה הנידונה ומטרתה השלמת פרטי ההלכה באמצעות הצגת הקריטריון ההלכתי.

עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל ייש לו בנים וביתו ריקם כדי שיהא לבו שלם בתפלה. (תענית ב, ב)

הסבר: הצורך בחזון זקן נשוי ואב לילדים החי כמחסור גובע מהיות תפילתו שלמה יותר כיאה לאדם שיש לו יותר על מה להתפלל. ההנמקה כאן היא חלק מהותי מההלכה הנידונה ומטרתה השלמת פרטי ההלכה ומהותה.

כהנמקה במסגרת הגדרה:

מי שאכל ושכח ולא ברך בית שמאי אומרים יחזור למקומו ויברך וב"ה אומרים יברך במקום שנזכר. עד אימתי הוא מברך? עד כדי שיתעבל המזון שבמעיו. (ברכות ח, ז)

הסבר: בתשובה לשאלת הזמן שבו עדיין אפשר לברך ברכת המזון מובא קריטריון – זמן העיכול.

אף שבמשנה זו מובא מידע הנמקתי (מדוע מותר עדיין לברך אף שעבר זמן מסיום האכילה) אפשר לומר שבמקרה זה אין השאלה והתשובה מובאות כהנמקה אלא כהלכה עצמאית המשלימה את המידע ההלכתי במשנה אשר שימש גורם מזמן להצעת ההלכה הנוספת. יש לראות במבנה הכולל שאלה ("עד אימתי...?") ותשובה (הפותרת במינוח "כדי") סגנון למסירת הלכה.

מחיצת הקנים אם אין בין קנה לחבירו שלשה טפחים כדי שיכנס הגדי הרי זו כמחיצה. (כלאיים ד, ד)

הסבר: במשנה מובאת הגדרה – קריטריון להגדרת מחיצה מבחינת הלכות כלאיים: מחיצה שאין בעל חיים יכול לחזור דרכה. אפשר לראות בקריטריון הנמקה – סיבת הקביעה ההלכתית של מהות המחיצה ושיבה.

הואיל (כ-30 הופעות)

כרם שחרכ אם יש בו ללקט עשר גפנים לבית סאה ונטועות כהלכתן הרי זה נקרא כרם דל. כרם שהוא נטוע ערבוביא אם יש בו לכויין שתיים נגד שלש הרי זה כרם ואם לאו אינו כרם. רבי מאיר אומר הואיל והוא נראה כתבנית הכרמים הרי זה כרם. (כלאיים ה, א)

הסבר: ר' מאיר חולק בהגדרת הכרם – מציג קנה מידה של מראה. שיטת ר' מאיר מתאפיינת בהצעת הגדרה המכילה למעשה הנמקה. כאן משתקף המבנה שבו במסגרתה של הדעה החולקת מוכלת הנמקה.

שאני אומר (כ-10 הופעות)

הלוקח מן הנחתום מעשר מן החמה על הצוננת ומן הצוננת על החמה אפילו מטפוסיין הרבה דברי ר"מ. רבי יהודה אוסר שאני אומר חטים של אמש היו משל אחד ושל היום היו משל אחר ר' שמעון אוסר בתרומת מעשר ומתיר בחלה. (דמאי ה, ג)

הסבר: במשנה מובאת דעתו החולקת של ר' יהודה, האוסרת להפריש מעשרות בין סוגים שונים של מאכלים מבחינת מצבם התרמי, תוך הבאת הנמקה בסגנון המבטא חשש ('שאני אומר') שמא מקור המאכלים הוא מאנשים שונים וייתכן שמי מהם כבר עישר. ההנמקה מובאת במסגרת הדעה החולקת כדי להסביר את סיבת המחלוקת. כאן משתקף המבנה שבו במסגרתה של הדעה החולקת מוכלת הנמקה.

מפני (מעל 500 הופעות)

המדייר את שדהו עושה סהר לבית סאתים עוקר שלש רוחות ומניח את האמצעית נמצא מדייר בית ארבעה סאין. רשב"ג אומר בית שמנת סאין היתה כל שדהו בית ארבעת סאין משיר ממנה מקצת מפני מראית העין. (שביעית ג, ד)

הסבר: במשנה מובאת הנמקה להלכה שיסודה למנוע חשד עבודה בשביעית. אף שההנמקה נראית כתוספת (ההלכה יכולה להיות מוצעת גם ללא הבאתה) אפשר לראות בה כאן חלק מהותי מההלכה – יסוד ההלכה.

חוכרין גירין מן העובדי כוכבים בשביעית אבל לא מישראל ומחזיקין ידי עובדי כוכבים בשביעית אבל לא ידי ישראל ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום. (שביעית ד, ג)

הסבר: במשנה מובא עיקרון הלכתי שלפיו ערך השלום בא לידי ביטוי מסוים בקביעת ההלכה.

ההנמקה המובאת במשנה מתאפיינת בכך שהיא מהווה עיקרון הלכתי כללי – המתבטא גם בהלכות אחרות.

... ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת. (תענית א, ו)

הסבר: ערך השבת משפיע על הקלות מסוימות בחלות דיני התענית.

חשיבה ותלמוד

ההנמקה המוכאת במשנה מבטאת עיקרון הלכתי המשפיע על מצבים הלכתיים שבהם קיימות התנגשויות של ערכים הלכתיים. ייתכן כי עורך המשנה ראה בהלכה כאן גורם מזמן לבטא עיקרון הלכתי כללי יותר.

מפני שאמרו (חכמים¹⁰) – ביסוס סמכותי (כ-15 הופעות)

סלע של מעשר שני ושל תולין שנתערבו מביא בסלע מעות ואומר סלע של מעשר שני בכל מקום שהיא מחוללת על המעות האלו ובורר את היפה שבה ומחללן עליה מפני שאמרו מחללין כסף על נחשת מדוחק, ולא שיתקיים כן אלא חוזר ומחללם על הכסף. (מעשר שני ב, ו)

יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת כל העם מוליכין את לולביהן לבית הכנסת. למחרת משכימין ובאין כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטלו מפני שאמרו חכמים¹¹ אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג בלולכו של חכירו ושאר ימות החג אדם יוצא ידי חובתו בלולכו של חכירו. (סוכה ג, יג)

הסבר: ההלכה שכל אחד צריך להכיר לולבו מנומקת בהנחיית חכמים שאדם יוצא ידי חובה רק בלולב שהוא בעליו.

ההנמקה במקרה זה היא הלכה אחרת. לפנינו מודל של הלכה המשמשת הנמקה להלכה אחרת.

בשביל (כ-50 הופעות)

התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים אבל מחנכין אותם לפני שנה ולפני שנתים בשביל שיהיו רגילין במצות. (יומא ת, ד)

הסבר: מחייבים ילדים שלא הגיעו למצוות לצום ביום הכיפורים כדי להכניסם לקיום המצווה לכשיגיעו לגיל החיוב.

ההנמקה במקרה זה היא עיקרון כללי בהלכה, עיקרון המבטא מצוות חינוך. כאן יש ביטוי למודל של הלכה כללית המשמשת הנמקה להלכה ספציפית. אפשר לראות כאן ביטוי למערכת יחסים בין פרט לכלל.

חצר גדולה היתה בירושלים ובית יעזק היתה נקראת ולשם כל העדים מתכנסים ובית דין בודקין אותם שם וסעודות גדולות עושין להם בשביל שיהיו רגילין לבא. (ראש השנה ב, ה)

הסבר: כמשנה מובאת הנמקה לנוהג של בית הדין לערוך סעודות על מנת לעודד עדים שראו את המולד לטרוח ולהגיע לבית הדין כדי למסור עדותם.

10 כנראה לא במקור אלא הוספת מעתיקים. ראו ההערה הבאה.

11 בכ"י קויפמן מופיע רק "מפני שאמרו" וחסרה המילה "חכמים". בנוסח הרפוס זו הופעה יחידאית בנוסח "מפני שאמרו חכמים", ולכן נראה כי זו הוספה מאוחרת של המעתיקים.

דניאל רביב

במקרה זה המשנה מציגה נוהג ומנמקת אותו בנימוק הגיוני.

לפי (מעל 70 הופעות)¹²

... הלוקח לולב מחבירו בשביעית נותן לו אתרוג במתנה לפי¹³ שאין רשאי ללוקחו בשביעית. (סוכה ג, יא)

הסבר: אין לשלם באופן ספציפי עבור אתרוג שצמח בשביעית עקב איסור סחורה בכירות שביעית.

ההלכה כאן מהווה חידוש מתמיה (תביעה לא לשלם עבור מוצר נרכש?) ולכן אפשר לומר שהתנא ראה חשיבות וצורך בהוספת ההנמקה.

כנגד (כמילת הנמקה – פעמים ספורות)

... על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים כנגד חמשה עשר שיר המעלות שבתהלים שעליהן לזים עומדין בכלי שיר ואומרים שירה. (סוכה ה, ג)

הסבר: במשנה מובאת הנמקה לסיבת כמות המדרגות שבין עזרת נשים לבין העזרה שלפיה מספר המדרגות המכונות מעלות תואם את מספר מזמורי התהילים הנפתחים במינות "שיר המעלות".

במשנה זו בחר התנא דמשנה להוסיף משמעות לכמות תוך הנמקה.

ביון (כ-40 הופעות)

היה מבשל את השלמים או שלקן הכהן נוטל את הזרוע בשלה מן האיל וחלת מצה אחת מן הסל ורקיק מצה אחת ונותן על כפי הנזיר ומניפן ואחר כך הותר הנזיר לשתות יין ולהטמא למתים. רבי שמעון אומר ביון שנזרק עליו אחד מן הדמים הותר הנזיר לשתות ביון ולהטמא למתים. (נזיר ו, ט)

הסבר: במשנה מובאת שיטתו של ר' שמעון בעניין היות הנזיר מסיים תקופת נזירותו, וזאת תוך ציון הקריטריון – הזאת דמים של אחד מהקרבנות שעליו להביא לציון סיום נזירותו. ההנמקה מובאת במסגרת הדעה החולקת ולמעשה אינה תוספת מידע אלא היא ההלכה עצמה. ההלכה מכילה את ההנמקה בשל היותה מנוסחת כהנמקה. אנו רואים בדוגמה זו שקשה להפריד בין ההלכה לבין ההנמקה, ולעתים ניסוח הנמקתי משמש לניסוח ההלכה – בה בעת ההלכה וההנמקה. ההנמקה כאן היא למעשה סמויה אף שמופיע מינוח הנמקתי מפורש – "ביון". מכך אפשר להסיק שלעתים מינוח הנמקתי אינו מעיד על הנמקה מפורשת

12 במרבית ההופעות השימוש במילה "לפי" הוא לשם הגדרה-מירה. בשימוש של הנמקה אחרי המילה "לפי" מופיע הסגנון "ש...".

13 בכ"י קויפמן חסרה המילה "לפי", וכן במקומות נוספים כגון: שבת טו, ה; פסחים ז, ט-י; שקלים ג, ב; גיטין ה, ט, אך מופיעה במקומות אחדים כגון שבת ג, ו; יו, א, ועוד.

חשיבה ותלמוד

וגלויה, והוא יותר בבחינת הצגת קריטריון: המילה "כיון" במובן "כאשר".

משום/משם¹⁴ (=משם החיוב/מקור החיוב, מעל 250 הופעות)
הרחים של פלפלין טמאה משום¹⁵ שלשה כלים משום כלי קבול ומשום כלי מתכות ומשום
כלי כברה. (ביצה ב, ט)
יין של תרומה שנתגלה ישפך ואין צריך לומר של חולין שלשה משקין אסורים משום גלוי
המים והיין והחלב ... (תרומות ת, ד)
הסבר: במשניות הנ"ל משתמש התנא במינוח 'משם' על מנת לציין או לבטא את שם מקור/
סיבת האיסור.
במקרים אלו ההנמקה היא חלק מההלכה בבחינת הצגת מקור החיוב אשר לו השלכה על
טיב החיוב.

ביסוס על פי המקרא ללא ציטוט אלא על פי תיאור הופשי בלשון חז"ל (נדיר)¹⁶
כיצד? שתי גוזזטראות זו כנגד זו ברשות הרבים המושיט והזורק מזו לזו פטור. היו
שתיהן בדיטא אחת המושיט חייב והזורק פטור, שכך היתה עבודת הלויים שתי עגלות זו
אחר זו ברשות הרבים מושיטין הקרשים מזו לזו אבל לא זורקין. (שבת יא, ב)
הסבר: המשנה מביאה את המקור בתורה שממנו נלמדת מלאכת הוצאה מרשות לרשות
כמלאכה אסורה בשבת.
במקרה זה ההנמקה מהווה מקור מקראי להלכה, אך ללא ציטוט אלא בסגנון של הנמקה.

סיכום ומסקנות – הצעות להמשך מחקר והמלצות להבחנות
באופן כללי, דומה שעורך המשנה בחר להביא הנמקות כאשר הן קצרות ושילובן אינו פוגע בהצעה
רציפה של ההלכות לפי נושאייהן בספר המשנה. האם אכן אפשר להסיק זאת? מענה לכך מזיק
מחקר נרחב לשם בחינת מאות ההנמקות מסוג זה שכספר המשנה וכן השוואה למקבילותיהן
התנאיות (תוספתא, מדרשי הלכה, ברייתות בתלמודים) – באיזו מידה כל הנמקה מפורשת
הפותרת במינוח הנמקתי היא אכן קצרה ואינה פוגמת ברצף הצעת ההלכות.
ראינו שלעיתים אפשר להצביע על קבוצת מקרים שבהם קיים ביטוי למודל או למבנה התוכן
ההלכתי במשנה, תוכן שבו מוצגת מחלוקת, כלומר המורכב משתי דעות, והמידע ההנמקתי מובא
במסגרת הצגת הדעה החולקת – הדעה השנייה. אפשר להסביר מבנה זה בכך שהתנא דמשנה

14 משום (בנוסח הדפוס) = משם (בנוסח כתב היד). ראו למשל ביצה ב, ט.

15 בכ"י קויפמן פעם "משם" ופעם "משום" לסירוגין. המשמעות היא משם, כלומר מהו אותו שם האיסור/
החיוב שהוא המחייב – המהווה סיבת החיוב. ראו משנת מכות א, ב שבה מופיע המינוח "השם" כגורם
החיוב: "שלא השם המביאו לידי... מביאו לידי...", כלומר סיבת החיוב אינה זהה ולכן החיוב יהיה שונה.
16 יש שתי דוגמאות דומות נוספות ממשנת שבת: י, ג – "שכן משא בני קהת"; יב, ג – "שכן היו כותבין על
קרשי המשכן...".

בחר להציג במקרים ההם את סיבת המחלוקת בצטטו את נימוקה של הדעה התולקת – הדעה המובאת לאחר הדעה המוצעת ראשונה במשנה בנושא הלכתי חדש. להלן נקדיש סיווג נפרד (מספר 3) ומיוחד להנמקות במסגרות מחלוקות – בעיקר בהן מוצג דיאלוג, ויכות או עימות מפורש בין החולקים.

ראינו שראוי לתת את הדעת למספר הכתנות: הכתנה אחת מתייחסת לשאלה באיזו מידה ההנמקה הנה בבחינת תוספת – תוספת שאינה חלק מהותי מההלכה, ומשמעות מצב זה היא שההנמקה אינה נחוצה עקרונית (ניתן היה לדלג עליה מבלי לחוש חיסרון באשר המידע ההלכתי הובא במלואו), או שמא ההנמקה הנה חלק מהותי מההלכה, וזאת בעיקר כאשר מדובר על הצגת קריטריונים או הגדרות של האיסור או החיוב ההלכתי. במקרים אלו ההגדרה מהווה כה בעת הנמקה, וההלכה וההנמקה חד הן, כאשר ניסוח ההלכה מחייב שימוש בניסוח הנמקתי. הכתנה אחרת מתייחסת לטיב ההנמקה – באיזו מידה היא ספציפית או ביטוי לערך או לעיקרון הלכתי כללי שאותו בחר התנא דמשנה להציג בתכנים מסוימים. מקרים אלו מתאפיינים בכך שההנמקה יכולה להוות הלכה עצמאית (כשלעצמה) ובעיקר כאשר מדובר בהלכה המשמשת כלל או עיקרון הלכתי (מעבר לנושא הספציפי שבו מובאת כהנמקה), והחומר הספציפי שבו שולבה שימש כגורם מזמן ראוי (אולי אף לכתהילה מבחינת תכנון הצעת ההלכה).

2. הנמקות במסגרת או על רקע קושיה (כגון: "למה...", "אם כן...", "מה מקום ל...", "מפני מה...")
למה? (כ-10 הופעות)

א"ר יהושע בן קרחה: למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע? אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואחר כך יקבל עליו עול מצות. והיה אם שמוע לויאמר? שוהיה אם שמוע נוהג ביום ובלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום. (ברכות ב, א)

הסבר: ר' יהושע בן קרחה מציע את השיקולים לקביעת סדר פרשיות קריאת שמע. עורך המשנה בחר מלכתחילה להקדיש מקום להבאת שיקולים תוך שימוש בסגנון שאלה ותשובה – סגנון הנמקתי מובהק.

אב... למה [אם כן למה (נאמר/אמר)], (כ-20 הופעות)

מאימתי קורין את שמע בערבית? משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד סוף האשמורה הראשונה דברי ר' אליעזר וחכמים אומרים עד חצות. רבן גמליאל אומר עד שיעלה עמוד השחר. מעשה שבאו בניו מכית המשתה אמרו לו לא קרינו את שמע. אמר להם אם לא עלה עמוד השחר חייבין אתם לקרות, ולא זו בלבד אלא כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצותן עד שיעלה עמוד השחר: הקטר חלבים ואברים מצותן עד שיעלה עמוד השחר וכל הנאכלין ליום אחד מצותן עד שיעלה עמוד השחר. אם כן למה אמרו חכמים עד חצות? כדי להרחיק אדם מן העבירה. (ברכות א, א)

הסבר: לאור קביעת המשנה מתעוררת קושיה – סתירה בין ההלכה לכתחילה שיש להקפיד

חשיבה ותלמוד

לקיים מצוות מסוימות עד חצות הלילה לבין ההלכה בדיעבד שאפשר לקיים המצוות הללו במשך כל הלילה. במסגרת תירוץ לקושיה מובא עיקרון הלכתי כללי המשקף את מדיניות תז"ל בקביעת הלכות המגבילות את המרחב שנותנת התורה. במקרה זה ההנמקה היא עיקרון הלכתי כללי הגיתן כמענה לצורך המתעורר עקב הצעת החומר ההלכתי – תמיהה על החמרה הלכתית.

מה מקום? (הופעה יחידאית)

רבי נחונייה בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וכיציאתו תפלה קצרה. אמרו לו מה מקום לתפלה זו? אמר להם בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי וכיציאתי אני נותן הודיה על חלקי. (ברכות ד, ב)

הסבר: במשנה מוצגת תמיהה על פשרו של נוהג הלכתי והמשנה מספקת הסבר לסיבת הנוהג. במקרה זה ראה עורך המשנה צורך לתת מקום לשיקול הלכתי על רקע צורך – הצדקת חידוש הלכתי.

ומפני מה...? (17 הופעות)

כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה בין שקורין בהן ובין שאין קורין בהן ואף על פי שכתובים בכל לשון טעונים גניזה, ומפני מה אין קורין בהם? מפני ביטול בית המדרש. (שבת טז, א)

הסבר: אגב הלכה בדיני שבת משתקף איסור הלכתי לקרוא בשבת במקרא והמשנה מספקת סיבה לכך: קריאה במקרא תבוא על חשבון עיסוק במדרש – לימוד ההלכות מהמקרא. אגב ההבחנה בין סוגי כתבי קודש (שקורין בהן או שאין קורין בהן) ראה התנא דמשנה להשלים הנושא הנידון בתוספת מידע הנמקתי המהווה עיקרון הלכתי כללי.

מענה ל"קושיה פנימית" (סמויה: "אף על פי ש...")

התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטס אם קול שופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא. וכן מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא. אף על פי שזה שמע וזה שמע זה כיון לבו וזה לא כיון לבו. (ראש השנה ג, ז)

הסבר: המשנה מתייחסת להבחנה בין שני מצבים הלכתיים דומים – שמיעת שופר בראש השנה, ומעניקה הסבר לקיומו של השוני ההלכתי – במקרה אחד יצא ידי חובה ובמשנהו לא, למרות המכנה המשותף (ששניהם שמעו את קול השופר). במקרה זה ראה התנא דמשנה חשיבות בייזמת הבאת הסבר לקושיה שהייתה עולה על רקע השוואתי. כלומר, קיימים מקרים שבהם עורך המשנה פועל בבחינת מקדים הרופה למכה

דניאל רביב

ומגלה עירנות לקושיות שעלולות לעלות לאור דבריו.¹⁷

לפיכך (מסקנה המשקפת הסבר של ממוק)

את תהא יתבא בביתי ומיתזנא מנכסי כל ימי מיגד אלמגותיך בכיתי חייב, שהוא תנאי בית דין – כך היו אנשי ירושלים כותבין. אנשי גליל היו כותבין כאנשי ירושלים. אנשי יהודה היו כותבין עד שירצו היורשין ליתן ליה כתובתיך, לפיכך אם רצו היורשין נותנין לה כתובתה ופוטרין אותה. (כתובות ד, יב)

הסבר: תיאור הגבלת זכויות האישה במסגרת הכתובה למקרה שבעלה יגרשנה או ימות מאפשר להסיק כי בידי היורשים לקבל החלטות בנוגע ליישום ההגבלה, ובכך ניתן להבין את טעמה של ההלכה – נוסח הכתובה. במקרה זה ההנמקה היא הלכה המתבררת כהנמקה סמויה למסקנה לאור הצגת מסקנה המבטאת הלכה.

מה טעם?

שבועת העדות כיצד? אמר לשנים בואו והעידוני שבועה שאין אנו יודעין לך עדות או שאמרנו לו אין אנו יודעין לך עדות משביע אני עליכם ואמרו אמן הרי אלו חייבין. השביע עליהן חמשה פעמים חוץ לבית דין ובאו לבית דין והודו פטורים כפרו חייבים על כל אחת ואחת. השביע עליהן חמשה פעמים בפני בית דין וכפרו אינן חייבין אלא אחת. אמר רבי שמעון מה טעם הואיל ואינם יכולים לחזור ולהודות. (שבועות ד, ג)

הסבר: ר' שמעון מציע סיבה להלכה שיש בה תמיהה – חיוב אחד על מספר פעולות מחייבות של עדים המסרבים להיענות להזמנה להעיד מאחר שאין לעדים אפשרות לחזור בהם לאחר הסירוב הראשון.

מהדוגמאות הללו דומה שעורך המשנה בחר להביא הנמקות כאשר העניין נחבקש מעצם התכנים – תכנים המזמינים הסבר נוסף עקב טיבו הבעייתי או התמוה של התוכן ההלכתי המוצע. האם אכן אפשר להסיק זאת? מתן מענה לסוגיה זו מחייב להקדיש מחקר שיבחן את מאות המקומות מסוג זה המובאים במשנה מתוך חקר השוואתי למקבילותיה התנאיות (תוספתא, מדרשי הלכה, ברייתות בתלמודים) וזאת בניסיון לאפיין את התופעה וגורמיה במסגרת שיקולי העריכה של ספר המשנה.

17 מקור מקראי לעיקרון זה יכולה להיות התנהלותו של משה רבנו כמדול לדורות הבאים בהתייחסותו לשאלות צפויות של העם במסגרת היערכותו לשליחותו להוצאת עם ישראל ממצרים (שמות ג) או במסגרת הכנת דור יוצאי מצרים לעשייה חינוכית לאור שאלות הדור החדש – שאלות הבנים העולות להתעורר לאור הניסיון של דור ההורים לקיים מצוות מתמיהות (שמות יב-יג). ראו בנידון: דניאל רביב, "כנגד ארבעה בנים דיברה תורה – הפקת לקחים חינוכיים", טללי אודות, יא (תשס"ד), עמ' 308-322.

3. הנמקות במסגרת מחלוקות

(א) מחלוקת ללא דיאלוג

אין מגלגלין בטופח דברי ר"מ וחכמים מתירין מפני שאפשר. (פאה ה, ג)

הסבר: מחלוקת האם מותר לקצור מין קטנית (טופח) בבת אחת עם מיני זרעים אחרים ובכך לגרום הפסד לעניים כאשר הלקט יפול מהמין הגרוע במקום מהמין המשובח. הדעה המתירה מנומקת בכך שאין הכרח למצב של הפסד. כאן, כפי שראינו, משתקף מודל של מבנה הצעת מחלוקת כאשר הדעה החולקת מנומקת ובכך אפשר לעמוד על סיבת המחלוקת.

מי שהיו שתי כתי עדים מעידות אותו אלו מעידים שנוזר שתיים ואלו מעידים שנוזר חמש בית שמאי אומרים נחלקה העדות ואין כאן נזירות ובית הלל אומרים יש בכלל המש שתיים שיהא נזיר שתיים. (נזיר ג, ז)

הסבר: מחלוקת בהבנת המשמעות ההלכתית במצב שבו יש עדות שונה אך אחת העדויות מוכלת בוולתה – האם יש להתחשב בהכלה וזו תיחשב עדות אחת או שמא יש להתייחס לכך כשתי עדויות שונות. הנימוק מתייחס לאופן שבו יש להתייחס להכלה. אף כאן, כפי שראינו, משתקף מודל של מבנה הצעת מחלוקת כאשר הדעה החולקת מנומקת ובכך אפשר לעמוד על סיבת המחלוקת.

הנותן לפונדקית מעשר את שהוא נותן לה ואת שהוא נוטל ממנה מפני שחשודה לחלוף. אמר רבי יוסי אין אנו אחראין לרמאין אינו מעשר אלא מה שהוא נוטל ממנה בלבד. (דמאי ג, ה)

הסבר: במשנה זו מחלוקת והנמקות כל דעה: מהו היקף מעגל האחריית של המקפיד על הפרשת תרומות ומעשרות – באיזו מידה חלה אחריית על אדם לדאוג שזולתו לא יחטא. ... ועוד אמר רבי מאיר מלקט אדם עצמות אביו ואמו מפני ששמחה היא לו. רבי יוסי אומר אבל הוא לו. (מועד קטן א, ה)

הסבר: במשנה זו נחלקים בשאלת ההיתר ללקט בחול המועד עצמות הורים שנפטרו לאחר כשנה מאז פטירתם. המחלוקת נובעת מפאת השוני בתפיסת משמעות ליקוט העצמות עבור האדם שהוריו נפטרו – האם הליקוט נחשב עבורו כשמחה או כאבל. במקרה זה ההנמקה מתמקדת בשוני בתפיסת משמעות אירוע – שוני בהערכה, ולא שוני בפרטי ההלכה.

(ב) דיאלוג במסגרת מחלוקת (ניסיונות שכנוע)

רבי שמעון אומר אין סכין שמן של מעשר שני בירושלם וחכמים מתירין. אמרו לו לר' שמעון אם הקל בתרומה חמורה לא נקל במעשר שני הקל? אמר להם מה לא אם הקל

דניאל רביב

בתרומה החמורה מקום שהקל בכרשינים ובתלתן נקל במעשר שני הקל מקום שלא הקל בכרשינין ובתלתן. (מעשר שני ב, ב)

הסבר: במשנה זו נחלקים ביישום עקרון קל וחומר: באיזו מידה אפשר להפעיל עקרון קל וחומר כאשר מבחינות מסוימות גם הקל (מעשר שני בהשוואה לתרומה) יש בו צד חמור בהשוואה לתרומה (לא הקלו בו בכרשינין).

במקרה זה ההנמקה מתמקדת בשוני ביישום עיקרון לוגי לאור המורכבות שיש בכל אחז מהתחומים ההלכתיים המשווים ביניהם בסולם. כאשר מתקיים דיאלוג והתנא דמשנה משקפו, מתבקש כי השיקוף יתבטא אף בהצגת הטענות של כל צד – טיעונים הכוללים הנמקות ושיקולי כל צד כנגד בר הפלוגתא שלו.

עד אימתי חורשין בשדה הלבן ערב שביעית? עד שתכלה הליחה כל זמן שבני אדם חורשים ליטע במקשאות ובמדלעות. אמר ר' שמעון נתת תורת כל אחד ואחד בידו אלא בשדה הלבן עד הפסח ובשדה האילן עד עצרת. (שביעית ב, א)

הסבר: במשנה זו נחלקים בשאלת הקריטריון – האם הוא בהתאם להערכת כל אדם ואדם או הוא מוחלט ואינו מותנה בהערכה אישית של כל אדם. ההנמקה באה מצד הגישה החוששת לאי קיומה האחד של ההלכה.

במקרה זה ההנמקה מתמקדת בשוני בתפיסת מהות ההלכה – עד כמה היא מכילה מרחב שבו יש מקום להערכת האדם או שמה היא מוחלטת ואחידה באופן קטגורי.

בית שמאי אומרים אין מוליכין חלה ומתנות לכהן ביום טוב בין שהורמו מאמש בין שהורמו מהיום ובית הלל מתירין. אמרו להם בית שמאי: גזרה שוה חלה ומתנות מתנה לכהן ותרומה מתנה לכהן כשם שאין מוליכין את התרומה כך אין מוליכין את המתנות! אמרו להם בית הלל לא אם אמרתם בתרומה שאינו זכאי בהרמתה תאמרו במתנות שזכאי בהרמתן. (ביצה א, ו)

הסבר: במשנה זו נחלקים בשאלת ההיתר למסור מתנות כהונה לכהן ביום טוב – אם להשוות לתרומה או לא.

במקרה זה ההנמקה מתמקדת בשוני במידת הלגיטימציה לעריכת השוואה בין דומים השונים במעט – איזה משקל יש לתת לשוני ביניהם.

ניסיונות שכנוע באמצעות פרשנות טעם ההלכה (אמרו-לא אמרו אלא) שלש אבעיות ביום בשחר ובחצות ובמנחה. רבן גמליאל אומר לא אמרו אלא כדי שלא יפחתו רבי עקיבא אומר לא אמרו אלא כדי שלא יוסיפו... (פאה ד, ה)

הסבר: במשנה זו נחלקים בפרשנות הלכה קדומה – באיזו מידה קבעה ההלכה הקדומה רף מינימלי או רף מקסימלי בעניין מספר הסכבים המוטלים על בעל הבית להימצא בשדה לעודד העניים לממש זכותם לקחת פאה.

במקרה זה ההנמקה מתייחסת להבנת ההלכה הקדומה. כל עמדה פרשנית מכילה הנמקה באופן טבעי.

סיכום ומסקנות - הצעות להמשך מחקר

האם אפשר להסיק מהדוגמאות שהובאו לעיל שעורך המשנה בחר תמיד או רק לעתים לצטט דיאלוגים מקוריים בין תנאים חולקים, דיאלוגים הכוללים הנמקות, ומה דמת ההתערבות העריכתית של עורך המשנה – האם היו לפניו דוגמאות רבות של דיאלוגים במסגרת מחלוקות והוא עיבד את חלקם תוך השמטת ההנמקות למעט מספר מקומות? אם כן, מדוע במקומות אלה דווקא – באיזו מידה עמד בפניו כשיקול משמעותי השיקול שראוי להביא רק תכנים שבהם הדיאלוג קצר ואינו פוגע ברצף הצעת המחלוקות בעוד שבמקרים שבהם ההנמקות מכבידות על העיון עיבד העורך את המחלוקת תוך השמטת ההנמקות? לשם כך יש לכדוק את מאות הדיאלוגים שנוכרים במשנה וכן להשוות למקבילותיהם התנאיות (תוספתא, מדרשי הלכה, ברייתות בתלמודים) ומקומם בהצעת ההלכה.

4. הבאת ראיה לתקפות ההלכה באמצעות מקרה ("מעשה...") או עדות לפסיקה (מעל 100 הופעות) (ה) הזורע את שדהו מין אחד אף על פי שהוא עושהו שתי גרנות נותן פאה אחת. זרעה שני מינין אע"פ שעשאן גורן אחת נותן שתי פאות. הזורע את שדהו שני מיני חטין עשאן גורן אחת נותן פאה אחת, שתי גרנות נותן ב' פאות.
(ו) מעשה שזרע ר' שמעון איש המצפה לפני רבן גמליאל ועלו ללשכת הגזית ושאלו, אמר נחום הלבלר מקובל אני מרבי מיאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני בזרע את שדהו שני מיני חטין אם עשאן גורן אחת נותן פאה אחת שתי גרנות נותן שתי פאות. (פאה ב, ה-ו)

הסבר: במשנה מובא תקדים הלכתי לביסוס ההלכה – מספר הגרנות קובע את מספר חיובי הפאה.

במקרה זה ההנמקה מתבטאת בביסוס הלכתי על פי תקדים, בבחינת מעשה רב.

אין מוציאים שמן שרפה ופירו' שביעי' מהארץ לחו"ל א"ר שמעון שמעתי בפירוש שמוציאין לסוריא ואין מוציאין לחוץ לארץ. (שביעית ו, ה)

הסבר: במשנה יש מחלוקת בעניין הוצאת פרות שביעית לחוץ לארץ. ר' שמעון חולק לאור עדות הלכתית שאותה הוא מביא לתמיכה בשיטתו המתירה להוציא לסוריא (=אזור שנכבש על ידי דוד אך לא קיבל מעמד מלא כארץ ישראל אלא זכה רק למעמד חלקי).

מהדוגמאות הללו עולה שעורך המשנה בחר לעתים לשלב תקדים בתמיכה להלכה או עדות תנא לפסיקה. מדוע דווקא במקומות אלה? להצעת הסברים נדרשים מחקרים ספציפיים.

דניאל רביב

5. מידע המסביר שינויים הלכתיים (הכאת רקע כסיבה לתקנה [בראשונה, התקינה]) (מעל 20 הופעות)

בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו כדרך שהוא מלקט מתוך של חברו את הגס הגס משרבו עוברי עבירה התקינה שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות. (שביעית ג, א) הסבר: לאור מציאות של ניצול היתרים הלכתיים בעבודה בשנת שמיטה יזמו תז"ל שינוי הלכתי המגביל את ההיתר.

במשנה זו משתקף תהליך של שינויים הלכתיים, תהליך המבטא את אופייה של ההלכה כתורת חיים – תורה המתיישמת במציאות מתוך התייחסות למציאות המתייבת הידרשות לשינויים.

בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש ושיהא יום הנף כולו אסור. (סוכה ג, יב)

הסבר: תורבן בית המקדש מהווה שינוי בהוויה היהודית והוא מתבטא בתגובה הלכתית ראויה לשם תיקון החיסרון שבאובדן מקום כבית המקדש.

מעשה שהיו שניהם שוין ורצין ועולין בכבש ודחף אחד מהן את חברו ונפל ונשברה רגלו זכיון שראו בית דין שבאין לידי סכנה התקינה שלא יהו תורמין את המזבח אלא בפיים. (יומא ב, ב)

הסבר: ניהול חלוקת זכאות הכוהנים בעבודת בית המקדש עבר תהליך של שינוי לאור עירנותם של בית דין לצורך בשינוי נהלים עקב אירוע המעיד על הבעייתיות בנוהל המקובל במימוש הזכאות.

מהדוגמאות דלעיל עולה שעורך המשנה בחר לעתים להציג רקע המסביר התהוות שינויים הלכתיים מפני שהצדקת השינויים הייתה חשובה בעיניו. דרוש מחקר הבוחן את התופעה בהשוואה למקבילות התנאיות (תוספתא, מדרשי הלכה, ברייתות בתלמודים), מתוך ניסיון בירור הגורמים שהביאו את עורכי המשנה להביא את הרקע ההלכתי דווקא כאותם מקומות – האם המובא במשנה משקף פחות או יותר רק את השינויים שאירעו או שמא עמדו בפני עורך המשנה אירועים נוספים שבחר להשמיט, ואם כן מדוע.

6. הנמקה באמצעות שימוש בכללים ("זה הכלל", "כלל אמר")¹⁸

הביאו לפניו מליח בתחלה ופת עמו מברך על המליח ופוסר את הפת שהפת טפלה לו

זה הכלל כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוסר את הטפלה. (ברכות ו, ז)

18 ראו בנידון: י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, חל אביב תשכ"ד, עמ' 1039-1043. המחבר בוחן בין היתר את שאלת הצורך בהוספת הכלל.

הסבר: ההלכה הספציפית במשנה משקפת יישום כלל. בכך קיומו של הכלל מהווה הנמקה להלכה.

כאן נדרש בירור מחקרי – באיזו מידה מבנה המשנה משקף את התהוות ההלכה: האם ההלכה הקדומה התחילה כפרטים – נוצרה ונוסחה, והכללים גובשו רק מאוחר יותר? אם כן, הכלל אינו יכול לשמש הנמקה אלא רק בדיעבד כי הפרטים קדמו לכלל. דומה שעורך המשנה ראה בנושא ההלכתי הספציפי גורם מזמן להציע כלל הלכתי אשר היה ראוי ממילא להינתן.

אלו כלים שאין האומן רשאי למכרם בשביעית מחרישה וכל כליה העול והמזורה והדקר אבל מוכר הוא מגל יד ומגל קציר ועגלה וכל כליה,
זה הכלל כל שמלאכתו מיוחדת לעבירה אסור לאסור ולהתר מותר. (שביעית ה, ו)

הסבר: ההלכה מנוסחת בהצגת רשימות של מצבים. הכלל מכיל קריטריון מנומק – מלאכתו מיוחדת לעברה.

אף כאן נדרש בירור מחקרי, בדומה לכתוב בדוגמה לעיל.

הרי זה גטך על מנת שתשמישי את אבא על מנת שתניקי את בני כמה היא מניקתו שתי שנים. ר' יהודה אומר שמונה עשר חדש. מת הבן או שמת האב הרי זה גט. הרי זה גטך על מנת שתשמישי את אבא שתי שנים על מנת שתניקי את בני שתי שנים מת הבן או שמת האב או שאמר האב אי אפשי שתשמישי שלא בהקפדה אינו גט. רבן שמעון בן גמליאל אומר כזה גט.

כלל אמר רבן שמעון בן גמליאל כל עכבה שאינה הימנה הרי זה גט. (גיטין ז, ו)

הסבר: מחלוקת לגבי תקפות גט מותנה. רשב"ג ביסס שיטתו לגבי תקפות גט מותנה באמצעות קביעת קריטריון.

אמנם האמוראים הניחו כי כל תוספת של "זה הכלל" באה לחדש הלכה, אך לעניות דעתי אין לשלול גם את האפשרות שעורך המשנה ראה חשיבות בפרסום הכלל שצמח כנראה מתוך הפרטים. ככלל, יש לברר באיזו מידה גובש הכלל על ידי עורך המשנה או שהיה קיים לפניו והוא בחר לצטטו כחלק משלמות המקור. בכל מקרה דומה שעורך המשנה ראה בהלכה הספציפית גורם מזמן להציע את הכלל ההלכתי אשר מהווה כשלעצמו הלכה מעבר להיותו משמש הנמקה.

7. מידע כהנמקה ללא שימוש במונח הנמקה

... אין מעמיץ את המת כשבת ולא בחול עם יציאת נפש והמעמץ עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים. (שבת כג, ה)

הסבר: ההלכה בעניין איסור קירוב מיתת גוסס מנומקת על ידי הלכה המכילה נימוק. בדוגמה זו ההלכה מנוסחת במתכונת של תיאור ההשלכה של המעשה, השלכה המלמדת על עברה היכולה לשמש כהנמקה.

לשון "רואין":

הריני נזיר מלא הבית או מלא הקופה בודקין אותו: אם אמר אתה גדולה נזרתי נזיר שלשים יום, ואם אמר סתם נזרתי רואין את הקופה כאילו היא מלאה חרדל ונזיר כל ימיו. (נזיר א, ה)

הסבר: אדם שנדר נזירות בלשון המדגימה כוונתו ואחר כך הכחיש את משמעות ההדגמה והסביר שבעצם נדר ללא כוונה ספציפית אלא באופן סתמי, מתעלמים מהסברו. בדוגמה זו מתבקש להשלים החסר באמצעות מילת הגמקה כגון "מפני ש" לפני "רואין את...".

היה מביא את מנתתה בתוך כפיפה מצרית ונותנה על ידיה כדי ליגעה. כל המנחות תחלתן וסופן בכלי שרת וזו תחלתה בכפיפה מצרית וסופה בכלי שרת. כל המנחות טעונות שמן ולבונה וזו אינה טעונה לא שמן ולא לבונה. כל המנחות באות מן החטין וזו באה מן השעורין. מנחת העומר אף על פי שבאה מן השעורין היא היתה באה גרש וזו באה קמח. רבן גמליאל אומר כשם שמעשיה מעשה בהמה כך קרבנה מאכל בהמה. (סוטה ב, א)

בדוגמה זו המשנה מביאה את דברי התנא שכל מטרתם היא הסבר של הנמקת ההלכה – הבאת טעם לפרטי המצווה!

8. הנמקות שונות

(א) הצגת סיבה למצב

על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן: על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר. (שבת כ, ו)

בדוגמה זו מובא במשנה תוכן חריג: לא הלכתי כמצופה מהמשנה כחיבור הלכתי אלא תוכן רעיוני שעניינו הוא תוכני גמול – הסברי שכר ועונש (כדומה למובא בתורה), שלפיהם קיים קשר של סיבה ותוצאה בין העברה לעונש עליה. ההנמקה במקרה זה אינה ההלכה אלא היא היא עיקר המידע במשנה.

(ב) הנמקת הרחבת חלות ההלכה (הבאת הסבר/סיבה לאופן ניסוח ההלכה המקורי שלכאורה סותר את ניסוח ההלכה המקורי)

יצאה בסלע שעל הצימית, הבנות קטנות יוצאות בחוטין ואפילו בקיסמין שבאזניהם. ערביות יוצאות רעולות ומדיות פרופות וכל אדם אלא שדברו חכמים בהוזה. (שבת ו, ו)

לכאורה יש לתמוה מדוע עורך המשנה לא ניסח מראש את ההלכה בתור כלל – כפי שהובא בסוף ההלכה ("וכל אדם...")? אפשר להציע הסברים אפשריים שונים לכך. למשל, ייתכן שעורך המשנה בחר לשקף את התהוות ההלכה שהחלה בניסוחה המקורי מדרך ניסוח של הדוגמאות השכיחות ובשלב מאוחר יותר הביא (או הוא בעצמו ניסח) את הכלל שהתגבש

חשיבה ותלמוד

מאוחר יותר מתוך פרשנות כוונת קובעי ההלכה הראשונית שהתכוונו לדוגמה מאפיינת ומייצגת את דומותיה. ייתכן להפך – מהכלל נגזרו המקרים הספציפיים, אך עורך המשנה בחר להציע את ההלכה דווקא על פי דוגמאות שכיחות מתוך שהוא רואה בכך הזדמנות להביא גם את הכלל כהשלמה.

(ג) שימוש בקל וחומר (דוגמה לזיקה שבין הנמקה לפעולות חשיבה אחרות)

העומר שיש בו סאתים ושכחו אינו שכחה, שני עומרים ובהם סאתים – רבן גמליאל אומר לבעל הבית וחכ"א לעניים. אמר רבן גמליאל: וכי מרוב העמרים יופי כח של בעל הבית או הורע כחו? אמרו לו יופי כחו! אמר להם: ומה אם בזמן שהוא עומר אחד ובו סאתים ושכחו אינו שכחה שני עמרים ובהם סאתים אינו דיין שלא יהא שכחה? אמרו לו: לא אם אמרת בעומר אחד שהוא כגדיש תאמר בשני עמרים שהן ככריכות. (פאה ו, 1)

הסבר: במשנה מחלוקת הנוגעת להגדרת מצוות שכחה. רבן גמליאל מפעיל לימוד של קל וחומר להסיק שגם שכחת שני עומרים במידת סאתיים אינה נחשבת שכחה ומותר לבעל הבית לשוב ולקחתה לעצמו. במקרה זה מובא דיאלוג ובמסגרתו משתקפים השיקולים של הצדדים החולקים. לעתים השיקולים כוללים שימוש בקל וחומר.

(ד) הנמקות מורכבות

(1) שילוב שאלת הנמקה עם תשובת ציטוט

לעתים מצויות הנמקות מפורשות – לא רק באמצעות שימוש במילת הנמקה, אלא אף בשאלת הנמקה – שאלה המכוונת לביסוס תוקף ההלכה – חיפוש סיבה או מקור.

"מאיזה טעם... (מפני הכתוב שבתורה):"

מאיזה טעם אינו מביא? משום שנאמר (שמות כג) "ראשית בכורי אדמתך עד שיהיו כל הגדולין מאדמתך". האריסין והחכורות והסקריקון והגזלן אין מביאין מאותו הטעם משום שנאמר "ראשית בכורי אדמתך". (ביכורים א, ב)
(... אין מביאין בכורים קודם לעצרת אנשי הר צבועים הביאו בכוריהם קודם לעצרת ולא קבלו מהם מפני הכתוב שבתורה [שמות כג] וחג הקציר בכורי מעשיך אשר תורע בשדה.
[שם ג])

אמנם המינוח "מפני הכתוב שבתורה" אינו מכוון לשאלה "מאיזה טעם" והוא מובא במסגרת הנמקה להלכה אחרת, בכל אופן ראוי לציין את השימוש הייחודי בסדרת המשניות הללו בסגנון הנמקתי הרווי בשילוב מינוחי הנמקה.

"מניין... שנאמר" (8 הופעות)

אמר ר' עקיבא: מנין לעבודת כוכבים שמטמאה במשא כנדה? שנאמר (ישעיה ל) "תזרם כמו דוה צא תאמר לו" מה נדה מטמאה במשא אף עבודת כוכבים מטמאה במשא. (שבת ט, א)

(2) הנמקה משלבת ציטוט

שבעת ימים קודם יום הכפורים מפרישין כהן גדול מביתו ללשכת פלהדרין ומתקינין לו כהן אחר תחתיו שמא יארע בו פסול. רבי יהודה אומר אף אשה אחרת מתקינין לו שמא תמות אשתו שנאמר (ויקרא טו) "וכפר בעדו ובעד ביתו" ביתו זו אשתו. אמרו לו: אם כן אין לדבר סוף. (יומא א, א)

ראוי להשוות בין ההנמקה של התנא קמא – "שמא יארע בו פסול", להנמקת ר' יהודה – "שמא... שנאמר...". בדברי ר' יהודה מובא סגנון של הנמקה כפולה: הסבר הגיוני עם ציטוט מקראי. הסיבה לכך היא הצורך בכיסוס ההנמקה שכן ההסבר ההגיוני במקרה זה אינו מהווה הסבר מלא.

(3) זה הכלל... + ציטוט מקראי

זה הכלל: כל שנידר ונידב מקבלין מידן כל שאין נידר ונידב אין מקבלין מידן, וכן הוא מפורש על ידי עזרא שנאמר (עזרא ד): "לא לכם ולבו לבנות את בית אלהינו". (שקלים א, ה)

אין התנא מסתפק בכלל כביסוס להלכה אלא אף דואג להציג לו ביסוס מקראי.

(4) הנמקה משולשת

...שמא יעני ויאמרו מעון הלשכה העני או שמא יעשיר ויאמרו מתרומת הלשכה העשיר, לפי שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר (במדבר לב): "והייתם נקיים מה' ומישראל", ואומר (משלי ג): "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם". (שקלים ג, ב)

התנא משלב שלושה נימוקים אשר בסופו של דבר משלימים את מערך ההנמקה, אף שאינם הכרחיים: א. טיעון הגיוני המתאפיין בחשש – "שמא יעני... או שמא יעשיר... ויאמרו..."; ב. הנמקת הטיעון ההגיוני בעיקרון הלכתי – "לפי ש..."; ג. כיסוס מקראי כפול לעיקרון ההלכתי – "שנאמר... ואומר...".

הדוגמאות דלעיל נדירות הן מכחינת המבנה והסגנון שלהן וראוי להקדיש מקום נפרד ומיוחד לברור מדוע דווקא בתכנים הללו משתמש התנא בסגנון הנמקתי מורכב. ההתלבטות היא: האם זה תלוי תוכן (כך נראה בדוגמה שבסוג 4), או תלוי גישת התנא (כך נראה בדוגמה מסוג 1 ו-2), או שמא הסיבה כרוכה באפשרות של עריכה מאוחרת.

עד כאן הוצגו דוגמאות של הנמקה מפורשת וגלויה באופנים מגוונים. בעבור לסוג הנמקות אחר – הנמקות סמויות שבהן אין מידע הנמקתי מיוחד הנוסף להלכה.

חשיבה ותלמוד

ב. הנמקות סמויות – אין תוספת מידע להלכה אלא מתוכנה ייתכן שעולה הנמקתה כפי שניזכרת, איתור הנמקות סמויות מוביל לעיסוק בפעולות חשיבה נוספות כגון הכללה, הדגמה, צמצום ועוד. דבר זה מלמד כי פעולת ההנמקה עומדת בזיקה לפעולות חשיבה רבות.

1. הבאת כלל (לרוב סמוי או מפורש לפני הצעת ההלכות)

(א) כלל 'סמוי' – כלל כמורמז על הנמקה

על דבר שאין גדולו מן הארץ אומר שהכל. על החומץ ועל הנובלות ועל הגובאי אומר שהכל. על החלב ועל הגבינה ועל הביצים אומר שהכל. ר' יהודה אומר: כל שהוא מין קללה אין מברכין עליו. (ברכות ו, ג)

ר' יהודה מנסח הלכה במסגרת הצגת כלל הלכתי. הכלל מעצם ניסוחו מהווה או מכיל הנמקה. יוצא כי ר' יהודה ניסח הלכה מנומקת אף על פי שאין תוספת מידע הנמקתי באופן מפורש.

החושש בשינוי לא יגמע בהן את החומץ אבל מטבל הוא כדרכו ואם נתרפא נתרפא. החושש במתניו לא יסוך יין וחומץ אבל סך הוא את השמן ולא שמן ורד. בני מלכים סכין שמן ורד על מכותיהן שכן דרכם לסוך בחול. רבי שמעון אומר כל ישראל בני מלכים הם. (שבת יד, ד)

במשנה זו הנמקה מפורשת להיתר עבור בני מלכים: 'שכן דרכם לסוך בחול' אך בסופה ההנמקה להרחבת ההיתר עבור כל עם ישראל היא חלקית (עקיפה או סמויה): "כל ישראל בני מלכים". הכלל בא להשלים את ההנמקה באפיינו את עם ישראל אפיון בעל משמעות הלכתית, כאשר הלומד יוכל להסיק בקלות את המסקנה שההיתר לסוך שמן ורד הוא לכל עם ישראל.

בכור שנפל לבור – רבי יהודה אומר ירד מומחה ויראה אם יש בו מום יעלה וישחוט ואם לאו לא ישחוט, רבי שמעון אומר כל שאין מומו ניכר מבעוד יום אין זה מן המוכן. (ביצה ג, ד)

הכלל שניסה ר' שמעון מבטא את שיטתו המחמירה תוך הנמקתה ככזאת.

קטן קורא בתורה ומתרגם אבל אינו פורס על שמע ואינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו. פותח פורס את שמע ומתרגם אבל אינו קורא בתורה ואינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו. סומא פורס את שמע ומתרגם. רבי יהודה אומר כל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס על שמע. (מגילה ד, ו)

הכלל שניסה ר' יהודה מבהיר את שיטתו המחמירה ואת סיבתה.

ככל כותבין: בדיו בסם בסיקרא ובקומוס ובקנקנתום ובכל דבר שהוא של קיימא. אין כותבין לא במשקים ולא במי פירות ולא בכל דבר שאינו מתקיים. על הכל כותבין: על העלה של זית ועל הקרן של פרה ונותן לה את הפרה על יד של עבד ונותן לה את העבד.

דניאל רביב

רבי יוסי הגלילי אומר אין כותבין לא על דבר שיש בו רוח חיים ולא על האוכלים. (גיטין ב, ג)

בדוגמה האחרונה לאחר הרשימה מופיע כלל – "ובכל דבר שהוא של קיימא" (וכן היפוכו – "ולא בכל דבר שאינו מתקיים"), באופן שניסוחו ככלל מבטא את ההנמקה לדין.

(ב) כלל כיסוד להלכות שהוזכרו או שתוזכרנה בהמשך

כלל אמרו בפאה: כל שהוא אוכל ונשמר וגידוליו מן הארץ ולקטנתו כאתת ומכניסו לקיום חייב בפאה. והתבואה והקטניות בכלל הזה. (פאה א, ד)

בדרך כלל מדובר על כלל הפותח את ההלכה – שהוא למעשה סוג של ניסוח ההלכה תוך רימוז על ההיגיון שבה, כפתיח להלכות נוספות שהן בבחינת דוגמאות לכלל – הפרט של הכלל.

(ג) עיקרון מנחה בהנמקה סמויה

במדה שאדם מודד בה מודדיו לו: היא קשטה את עצמה לעבירה המקום גיולה, היא גלתה את עצמה לעבירה המקום גלה עליה, בירך התחילה בעבירה תחלה ואחר כך הבטן לפיכך תלקה הירך תחלה ואחר כך הבטן ושאר כל הגוף לא פלט. (סוטה א, ז)

בדוגמה זו המשנה פותחת בעיקרון מנחה המהווה הנמקה לדין התורה. עורך המשנה מציג את משמעות הכלל כהנמקה בשימושו במילת מסקנה – "לפיכך...".

שימוש בכללים מוצהרים אינו רווח בספר המשנה. ראוי לערוך מחקר שמגמתו לבדוק מדוע הובאו הכללים דווקא בנושאים הלכתיים ספציפיים. באינו מידה ראה עורך המשנה בכלל דרך לביטוי הלכתי ומדוע דווקא במקומות מסוימים ולא באופן גורף (כלומר כל נושא הלכתי נפתח ברשימת כללים).

2. התניית – צמצום ההלכה ("אם", "אלא אם כן", "אימתי", "במה דברים אמורים", "ובלבר") בדוגמאות להלן אפשר לראות מידע המסייע להבין את סיבת הדין. במסגרת התניית ההלכה (אוקימתות) לפי קנה מידה כלשהו נחשף באופן גלוי או סמוי השיקול העומד בבסיס ההלכה – קנה המידה שצוין לשם צמצום הדין.

קברו את המת חזרו אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו לא יתחילו. (ברכות ג, ב)

הסבר: קוברי המת יכולים להתחיל לקרוא קריאת שמע בתנאי שיספיקו לסיים פרשה אחת בטרם יגיעו לשורת המנחמים. התנאי מבהיר את סיבת ההיתר ההלכתי (או את חובת מימוש ההלכה).

חשיבה ותלמוד

החורש כל שהוא. המנכש והמקרסם והמזוד כל שהוא חייב. המלקט עצים - אם לתקן כל שהן אם להיסק כדי לבשל ביצה קלה. המלקט עשבים אם לתקן כל שהוא אם לבהמה כמלא פי הגדי. (שבת יב, ב)

הסבר: מטרת המלאכה גוזרת את שיעורה ומעניקה לו את המשמעות ובכך מבהירה את סיבת ערכו של השיעור. התנאי במקרה זה מבטא את מהות האיסור או מגדירו.

כל הכלים הניטלין בשבת שבריהן ניטלין עמהן ובלבד שיהיו עושיין מעין מלאכה. שברי עריבה לכסות בהן את פי החבית, שברי זכוכית לכסות בהן את פי הפך. רבי יהודה אומר ובלבד שיהיו עושיין מעין מלאכה. שברי עריבה לצוק לתוכן מקפה, ושל זכוכית לצוק לתוכן שמן. (שבת יז, ה)

הסבר: המחלוקת במעמד שברי כלים נובעת משאלת ערך השברים. תנא קמא מסתפק בערך כלשהו לעומת ר' יהודה הדורש ששברי הכלים יוכלו לתפקד כמקורם טרם נשבר הכלי. התנאי במקרה זה מבטא את מהות האיסור או מגדירו.

השוטח חיה ועוף ביום טוב בית שמאי אומרים יתפור בדרך ויכסה ובית הלל אומרים לא ישחוט אלא אם כן היה לו עפר מוכן מבעוד יום. (ביצה א, ב)

הסבר: בית הלל מתירים בתנאי שקיומו (של התנאי) מנטרל את סיבת האיסור. התנאי במקרה זה מבטא את מהות האיסור או מגדירו.

שופר שנשדק ודבקו פסול דבק שברי שופרות פסול ניקב וסתמו אם מעכב את התקיעה פסול ואם לאו כשר. (ראש השנה ג, ו)
התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטם אם קול שופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא, וכן מי שהיה עובר אתורי בית הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא, אף על פי שזה שמע וזה שמע זה כיון לבו וזה לא כיון לבו. (ראש השנה ג, ז)

הסבר: הפגם של השופר הוא משמעותי רק כאשר הוא פוגע במהות תפקיד השופר.

ר' יהודה אומר אם היה לבה נאה לא היה מגלהו ואם היה שערה נאה לא היה סותרו. (סוטה א, ה)

המשליש מעות לבתו והיא אומרת נאמן בעלי עלי יעשה השליש מה שהושלש בידו דברי רבי מאיר, רבי יוסי אומר וכי אינה אלא שדה והיא רוצה למוכרה הרי היא מכורה מעכשיו כמה דברים אמורים בגדולה אבל בקטנה אין מעשה קטנה כלום. (כתובות ו, ז)

דיני ממונות בשלשה זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד ושניהן בוררין להן עוד אחד דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים שני דייגין בוררין להן עוד אחד, זה פוסל דייגו של זה וזה

פוסל דיינו של זה דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים אימתי בזמן שמביא עליהן ראייה שהן קרובין או פסולין אבל אם היו כשרים או מומחין אינו יכול לפוסלן. זה פוסל עדיו של זה וזה פוסל עדיו של זה דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים אימתי בזמן שהוא מביא עליהם ראייה שהן קרובים או פסולים אבל אם היו כשרים אינו יכול לפוסלן. (סנהדרין ג, א)

שתי חברות שהיו אוכלות בבית אחד בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו הרי אלו מצטרפים לזמון ואם לאו אלו מזמנין לעצמן ואלו מזמנין לעצמן, אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים מברכין. (ברכות ה, ה)

אינו גט עד שיאמר לה הא גטך, נתן בידה והיא ישנה נעורה קוראה והרי הוא גטה אינו גט עד שיאמר לה הא גטך. (גיטין ח, ב)

כל הדוגמאות דלעיל מתאפיינות בכך שקיומו של התנאי מעניק טעם ומשמעות להלכה ובכך מאפשר הצדקת תוקפה.

סיכום – חשיבות הכרת מגוון ההנמקות כתשתית לידע פדגוגי ומדעי

ההדגמה לעיל מאפשרת לקורא היחשפות בסיסית לתופעת ההנמקות בספר המשנה, תופעה המתבטאת במגוון רחב של סוגי הנמקות כפי שתואר לעיל. להיחשפות זו חשיבות רבה במספר היבטים ומטרות בלימוד – הן בלימוד המשנה והתלמוד כדיסציפלינה ספציפית הן בלימוד דיסציפלינות אחרות. נציין מספר היבטים: 1. השבחת הלימוד הדיסציפלינארי; 2. חינוך לחשיבה מתוך ראיית הדיסציפלינה כגורם מזמן; 3. הכרת עולם החשיבה של חז"ל – תשתית לאפיון דרכי הלימוד והחשיבה של חז"ל; 4. מודל ודוגמה לגישת אפיון מקורות חז"ל לטובת העברות (אפיון מתוך היבטים ספציפיים – כדוגמת עולם החשיבה); 5. תשתית למחקר הטקסט התלמודי למטרות שונות. להלן נציג את ייחודו של כל היבט תוך מתן הסבר תמציתי.

1. השבחת הלימוד הדיסציפלינארי

היחשפות לניתוח הטקסט מתוך הדגמת הבחנה בין שתי רמות תוכן (הקריטריון הוא הבחנה בין גוף/עיקר ההלכה לעומת תוספת פרשנית שעניינה הנמקה) מאפשרת ללומד רכישת גישה של תשומת לב ועירנות לטיב ההבחנה ועל ידי כך יוכל לאמץ דפוסי חקר בניתוח בסיסי של הטקסט. הלומד רוכש כלים הכוללים זיהוי פעולות הנמקה כמודל לזיהוי פעולות חשיבה נוספות. הלומד לומד להכיר את שפת החשיבה של פעולת ההנמקה ובאמצעותה לזהות את הפעולה בטקסט. בכך הוא מיישם בעצמו שימוש בפעולות חשיבה רבות גם אם אינו מודע לכך, יישום המביאו להעמקת הלימוד. נוסף על כך, הלומד יוכל לגבש מידע הנמקתי רחב שיקל עליו להזדהות עם חכמים בשל הבנת טעמם.

חשיבה ותלמוד

2. הינוך לחשיבה – ראיית הדיסציפלינה כגורם מזמן לחינוך לחשיבה

זיהוי פעולות הנמקה בטקסט התלמודי מביא את הלומד להכיר היטב את פעולת ההנמקה בכלל ולעמוד מקרוב על דרכם העיונית של חז"ל. מתוך היתשפות לדרכם יוכל הלומד לראות בהם עבורו דוגמה ומופת ללימוד עיוני, וכך ידורבן לאמץ דפוס דומה בלימודו הוא – לימוד של כל תחום דעת אחר. ההתנסות בהכרת שפת החשיבה בדיסציפלינה ספציפית כמשנה ובפעולת חשיבה ספציפית כפעולת ההנמקה יכולה להביא לביצוע העכרות לדיסציפלינות נוספות ולשימוש בפעולות חשיבה נוספות.

3. הכרת עולם החשיבה של חז"ל – תשתית לאפיון דרכי הלימוד והחשיבה של חז"ל

הכרת פעולת ההנמקה על סוגיה מביאה את הלומד לעמוד מקרוב על הלכי החשיבה של חז"ל תוך חקר שיטות החשיבה שאפיינו אותם ובאים לידי ביטוי ביצירות חז"ל השונות. אפיונים שכאלה יכולים לשפוך אור על דרכי עבודתם של חז"ל בהשוואה לדרכי החשיבה כיום, ולהביא להפקת מחקרים רבים בנושא. זיהוי מאפייני חשיבה ספציפיים אצל חכמים מסוימים יאפשר יצירת כלי נוסף בניסיונות זיהוי החכם בעל המקור האנונימי ("סתמא").

4. מודל ודוגמה לגישת אפיון מקורות חז"ל מתוך עולם החשיבה לטובת העברות

בחינת פעולת ההנמקה בחז"ל יכולה כפעולה ספציפית לשמש מודל לאפיון יצירות חז"ל מזוויות ראייה שונות, כגון מהיבט מדע החשיבה. על בסיס ראיית הדוגמה כמודל אפשר לבצע העברות לתחומי דעת נוספים ואפיונם מזוויות ראייה של עולם החשיבה.

5. תשתית למחקר הטקסט התלמודי למטרות שונות

זיהוי פעולות חשיבה בתוך הטקסט התלמודי מביא לדפוס שיטתי של ניתוח הטקסט. הראינו כי בחינת פעולות החשיבה וסיווגן אפשרו להציף שאלות חקר רבות עד לכדי הצעת כר נרחב לחוקרי התלמוד, הן מנתחי הטקסט והתהוותו הן העוסקים באפיונו והן העוסקים בחקר תכניו. מעבר לגירוי האינטלקטואלי, עצם העיסוק בפעולת ההנמקה כפעולת חשיבה ספציפית מתוך יישומו כדפוס שיטתי מזכה את הלומד בחדירה לאבני היסוד של הטקסט ובחינת היחס ביניהם כאשר הלומד רוכש כלי מחקר ברמת הטקסט. נוסף על כך, העיסוק בפעולת ההנמקה מבחינה טכנית פותח וחושף בפני הלומד מרחב אפשרויות בעיסוק בשאלות תוכן – מעבר לרמת הטקסט.

מאמר זה ייחודי הוא בטיבו בחקר האינטרדיסציפלינארי בבחינת הזיקה שבין מדע החשיבה לתחום התלמוד, כאשר רתימת מדע החשיבה לטובת העיון הדיסציפלינארי במקורות היהדות (בפרט, ופרטנציאלית בתחומי דעת שונים בכלל) מספקת תשתית להפקת ידע פרגוגי ומדעי באפיקי חקר שונים. המפגש בין תורה ומדע כפי שהודגם במאמר, מממש את התפיסה של "בכל דרכיך דעה" בהדגמת העוצמה הסינרגית של החיבור בין הקודש (כמטרה) והחול (כאמצעי) – הן לטובת החול – כגון בהעצמת החינוך לחשיבה, הן לטובת הקודש בהשבת העיון והחקר במקורות היהדות.